

'Een plantenvreter in badpak'

Hendrik Klein en de stichting van Morgenrood

Ad van den Oord

Arbeiders en cultuur

Vakbonden zetten zich niet alleen in voor de economische belangen van de werknemers. Kapelaan Anton Huijbers stimuleerde de katholieke vakorganisatie maar stond ook aan de wieg van de katholieke drankbestrijding in Oisterwijk. Economische actie en moraliserende activiteiten werden met elkaar verweven. De pogingen van Huijbers en anderen waren bij de lokale katholieke vakbondskaders succesvoller dan bij de massa van de (ongeschoolde) arbeiders. Het vakbondsblad van de schoenmakers en leerbewerkers riep veelvuldig op tot uiterlijke en innerlijke beschaving. Maar een voorstel van het Oisterwijkse afdelingsbestuur in 1915 om "onnoodig" geld uitgeven te verhinderen, door tijdens de vrije kermisdagen gewoon te werken, haalde het niet. Op een zondagse vergadering kwamen de Oisterwijkse schoenmakers massaal in opstand en werd het bestuur weggestemd.¹

Later zou de aandacht van het katholieke beschavingsoffensief verschuiven van drankbestrijding naar opvoeding van de fabrieksjeugd die zich voornamelijk bezig hield met voetbal, bioscoopbezoek en andere vormen van ongecompliceerd vermaak. In 1930 tekende de *RK Fabrieksarbeider* bezwaar aan tegen de oprichting van de voetbalclub PAZO die gelieerd was aan de schoenfabriek van Paijmans. Het katholieke vakbondsblad was met name bezorgd omdat de club geen geestelijk adviseur had en een bedreiging vormde voor de activiteiten van de Katholieke Jonge Werkman. De Oisterwijkse vakbondsleden protesteerden heftig. Zij stelden dat de bond zich enkel moest bemoeien met economische actie. De vormende activiteiten die de geestelijk adviseur en de vakbondsleiders in gedachten hadden, sloten niet aan bij de wensen van de arbeiders.

Ook de socialistische beweging besteedde veel aandacht aan drankbestrijding, vorming en scholing. De Duitse sociaal-democraat Wilhelm Liebknecht presenteerde in de vorige eeuw de partij reeds als de 'Partei der Bildung'. Vanuit een marxistische visie werd de samenleving economisch gedefinieerd. Slechts door volksbevrijding (klassenstrijd) zou volksontwikkeling mogelijk zijn. Socialisten zetten zich daarom in voor economische en politieke veranderingen. Organisatieactiviteiten zoals propaganda, agitatie, vergaderingen, ontwikkelingsclubs en de

jeugd- en vrouwenbeweging stonden in het kader van grotere doelstellingen.

In de jaren twintig werd de marxistische visie steeds meer verlaten. De Belg Hendrik de Man pleitte voor een cultuursocialisme dat door het aankweken van een gemeenschapsgevoel de negatieve gevolgen van het kapitalisme (geld, egoïsme en onwaarachtigheid) teniet moest doen. Het aanleren van een dergelijk gemeenschapsgevoel kreeg in Nederland steun van Koos Vorrink, de leider van de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC). De toegenomen vrije tijd van de arbeider plaatste ook de invulling daarvan op de politieke agenda. De burgerlijke ontspanningsindustrie (kroeg, danstenten, bioscopen) werd binnen de sociaal-democratie bekritiseerd. In 1924 ontstond het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (IVAIO) dat zich steeds sterker ontwikkelde tot een derde - culturele - zuil in de socialistische beweging (naast vakbeweging en partij). Een eigen filmdienst trok het land door, er werd volkstoneel gespeeld en het Natuurvriendenwerk nam in de jaren dertig een grote vlucht.²

Het protestantse jeugdgezelschap 'De Rijzende Kerk' uit Oisterwijk op Hemelvaartsdag 1939 in Vught. Bovenste rij v.l.n.r.: Jan Beenen, Marinuske van de Berg, Nel Wagemakers, Fientje Denis, Kees Krul, Dien Wagemakers, Riet van Zelst, Marijke Strijd-Glas en dominee Krijn Strijd. Onderste rij v.l.n.r.: Anton van Zelst, Ella Stiehl, Tonia van de Berg, Cor Wagemakers, Jantje Beenen, Maatje Vermaire en Ria Apeldoorn (collectie Nel Jacobsen-Wagemakers).

Oisterwijkse socialisten hanteerden niet expliciet de begrippen volksontwikkeling of cultuursocialisme. Ook voor hen was socialisme echter niet louter sociaal-economisch gedefinieerd maar betekende het eveneens een andere manier van leven. Een nieuwe maatschappij had in die visie ook een nieuw soort mens nodig. De vrije socialist en sigarenmaker Frits van Dartel schokte niet alleen de fabrieks-

bazen en de kerk in Oisterwijk. Zijn echtscheiding, het ongetrouwd samenwonen op de woonboten 'Revolte' en 'Liberté' en zijn vegetarisme bleven in de gemeenschap onbegrepen. Na zijn ontslag en vertrek uit Oisterwijk bezocht Van Dartel nog regelmatig de als 'rood' bekend staande sigarenmakers. Vegetarisme was in die dagen onbekend en het verbaasde bijvoorbeeld de familie van Willeke van de Mierde dan ook hogelijk dat Van Dartel tijdens de warme maaltijd slechts pap nuttigde.³ Van Dartel was naast vegetariër ook geheelonthouder.⁴

Onder invloed van de, in 1928 tot de Oisterwijkse SDAP-afdeling toegetreden, Amsterdamse architect Jan Visser en met name door het optreden van zijn vrouw, Jacoba Aldenberg, gingen enkele arbeiders demonstratief over tot het verwerpen van alcoholische dranken. Bladen zoals *De Toekomst* en *De Fakkel* hadden in het begin van de negentiende eeuw de arbeiders al opgeroepen de drank te laten staan en zich tijdens de kermis niet over te geven aan geweld en jenever. Veel effect had dit pleidooi op de Oisterwijkse fabrieksarbeiders niet. Maar toen de SDAP'er en sigarenmaker Jantje Werts in 1930 trouwde, kwam er geen druppel alcohol aan het feest te pas; dat zou 25 jaar zo blijven.⁵ De oprichter van de SDAP-afdeling Janus Boons ging met zijn mede-sigarenmakers weleens naar het café. Maar diens opvolger in de jaren twintig, zijn jongere broer Terus, dronk alleen nog melk.⁶ Ook Janus Boons wilde het geheelonthoudersbeginsel van zijn beweging uitdragen. Samen met de sigarenmaker F. van Roessel vormde hij het bestuur van de afdeling Oisterwijk van de Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van alcoholhoudende dranken. Deze vereniging schreef ten tijde van de Eerste Wereldoorlog de Oisterwijkse gemeenteraad een verzoek om alcoholmisbruik tegen te gaan. Bij demobilisatiedagen achtte de Vereeniging het gevaar voor drankmisbruik uitermate groot wanneer de cafés en bierhuizen openbleven. Voorgesteld werd om via de Drankwet en de Gemeentewet die lokaliteiten te sluiten: "Wij achten het onzen plicht dat de dagen der demobilisatie werkelijk dagen van vreugde worden, niet ontsierd door den demon der bedwelming".⁷

'Niet drinken maar denken' was het motto. De steenovenarbeider Kees Snoeren was een van de modern georganiseerde arbeiders die zich bekeerde tot het principe van de geheelonthouding. Hij werd door mevrouw Visser-Aldenberg in de afdeling van de 'Blauwe NV' gehaald.⁸ Eenmaal lid van de 'Blauwe Knoop' mocht hij de hoofdrol - de zuiperd - vervullen in een toneelstuk gespeeld in volksgebouw De Schuur. Cis Maes speelde de moeder en Lies Coeleveld het kindje.⁹ De toneeluitvoeringen stonden onder leiding van dominee C. Kunst. Deze uit Frederiksoord afkomstige dominee bewoonde het huis 'De Pastorale' in de bossen. Hij had gestudeerd met Troelstra en haalde in zijn preken vaak Marx aan.¹⁰ Rondom Kunst en Visser schaarden zich enkele jongemannen die zich minder herkenden in het 'ruwe' vermaak van de fabrieksarbeiders en meer in een soort cultuursocialisme. De protestant Marinuske van den Berg, zelf leerlooier,

was een van deze jongemannen. Gevormd door de catechisatie van Kunst, trok hij met diens opvolger dominee Krijn Strijd naar het grootseminarie in Haaren om daar aan discussiebijeenkomsten deel te nemen.¹¹

Door het plotseling overlijden van dominee Kunst in oktober 1938, net na zijn ambtsjubileum, moest een nieuwe dominee benoemd worden. Dominee Strijd uit het Friese Blija was gegadigde maar de ouderling J. van Rijswijk maakte procedurele bezwaren. Daarop weigerde de weduwe Kunst af te zien van het 'gratiejaar' omdat zij vond dat niet gehandeld werd in de geest van haar overleden echtgenoot. De meerderheid van de stemgerechtigde lidmaten in de hervormde gemeente koos echter voor Strijd zodat de weduwe Kunst alsnog afstand deed van haar rechten. De kerk was daarna wel een ouderling kwijt.¹² Strijd was bij het leger berucht om zijn anti-militarisme. Tijdens zijn preken in 1939-1940 stond er een militair op wacht bij de hervormde kerk om toe zien dat er geen gemobiliseerden naar de preek zouden luisteren.¹³

Oisterwijk (N.Br.), Ned. Herv. Kerk

Vanaf deze kansel hield dominee Krijn Strijd zijn anti-militaristische preken (collectie Nel Jacobsen-Wagemakers).

Maar al eerder in de jaren dertig klonken pacifistische geluiden in de Oisterwijkse gemeenschap. De SDAP organiseerde een anti-militaristische tentoonstelling in het café van Marinuske van den Boogaard. Er werden veel gebroken gewertjes verkocht en men nam deel aan een internationale demonstratie in België. In de garage van het huis van Visser werd de anti-oorlogsfilm 'Van het westelijk front geen nieuws' gedraaid.¹⁴

Partij- en ontspanningsfilms trokken volle zalen in De Schuur. In 1931 ont-

stond een Oisterwijkse afdeling van de VARA; de aandacht ging naast abonneewer-
ving vooral uit naar het verkopen van literatuur van de Arbeiderspers. De VARA-
colporteurs vonden hun afzet echter voornamelijk bij de villabewoners van de
Heisteeg en niet in de arbeiderswijken.¹⁵

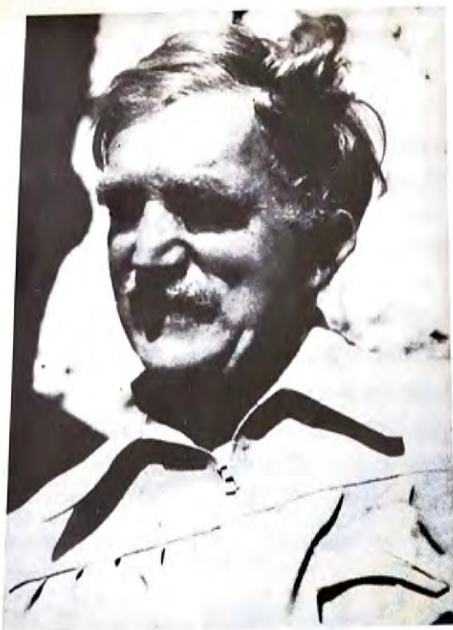
Op een veldje bij de familie Visser aan het Klompven organiseerde de AJC
meidansen.¹⁶ Het Rode Valkenkamp van de AJC nam in 1932 zijn intrek op het
land van de familie Visser. De kinderen van De Laat, Brugman, Van Keulen en
Pajmans richtten een mandolineclub op.¹⁷

Mede-oprichtster van de SDAP-afdeling Jana Boons-van de Mierde had rond
1920 niet alleen het portret van Troelstra in de huiskamer hangen maar deze
arbeidersvrouw worstelde zich toen ook reeds door *Het Kapitaal* van Karl
Marx.¹⁸ Janus Boons schreef onder het pseudoniem Janus van den Biezenmortel
vele gedichten.¹⁹ De SDAP-partijsecretaris in de jaren dertig, Wim Brugman,
bestelde cursussen van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling en las alles wat
te verkrijgen was: van Dostojewski tot Boccaccio, van Marx tot Lenin.²⁰ En ook
buiten de georganiseerde arbeidersbeweging, bij vrijdenkers en een enkele onderne-
mer, stond de vorming en scholing van de arbeider hoog aangeschreven. Een van
hen was de stichter van Morgenrood: Hendrik Klein.

Een sociaal ondernemer

Hendrik Klein, zoon van een sloopstimmerman, werd geboren op 2 juli 1886
te Amsterdam.²¹ Zijn vader stierf toen Hendrik nog jong was. Moeder Klein kon
haar acht kinderen onderhouden door een winkeltje te beginnen in een kelderwo-
ning aan de Hoogte Kadijk. De kinderen werden bij het werk ingeschakeld en
moesten bestellingen rondbrengen. Hendrik volgde een opleiding tot hovenier en
deed tijdens zijn 'Wanderschaften' door Duitsland veel praktische kennis van de
natuur op. Hij trouwde met een vrouw uit een middenstandsfamilie en begon
samen met zijn zwager winkels in huishoudelijke artikelen. De hoofdwinkel werd
gevestigd aan de Hoogstraat in Rotterdam waar de familie Klein ook ging wonen.
Verder behoorden tot de winkelketen zaken in Den Haag en Utrecht, en een
grossierderij die de winkels van artikelen voorzag. In Rotterdam groeide het aantal
winkels uit tot vijf grote zaken die 'Volkslux' werden genoemd. Klein kon zeer
zakelijk zijn. Zijn opvatting was dat zolang het kapitalisme aan de maatschappij
bleef vreten, je uit zelfbehoud ook moest meevreten.

Toch voelde Klein zich enigszins schuldig als 'kleine kapitalist'. In zijn jeugd-
jaren te Amsterdam was hij al in contact gekomen met Domela Nieuwenhuis. Voor
het personeel van de grossierderij, die inmiddels 80 werknemers had, richtte hij
de Samenwerkende Handelsbedienden (SAHA) op. De SAHA was een coöperatie

Hendrik Klein: ondernemer, natuurliefhebber en stichter van Morgenrood (collectie Jaap Wiarda).

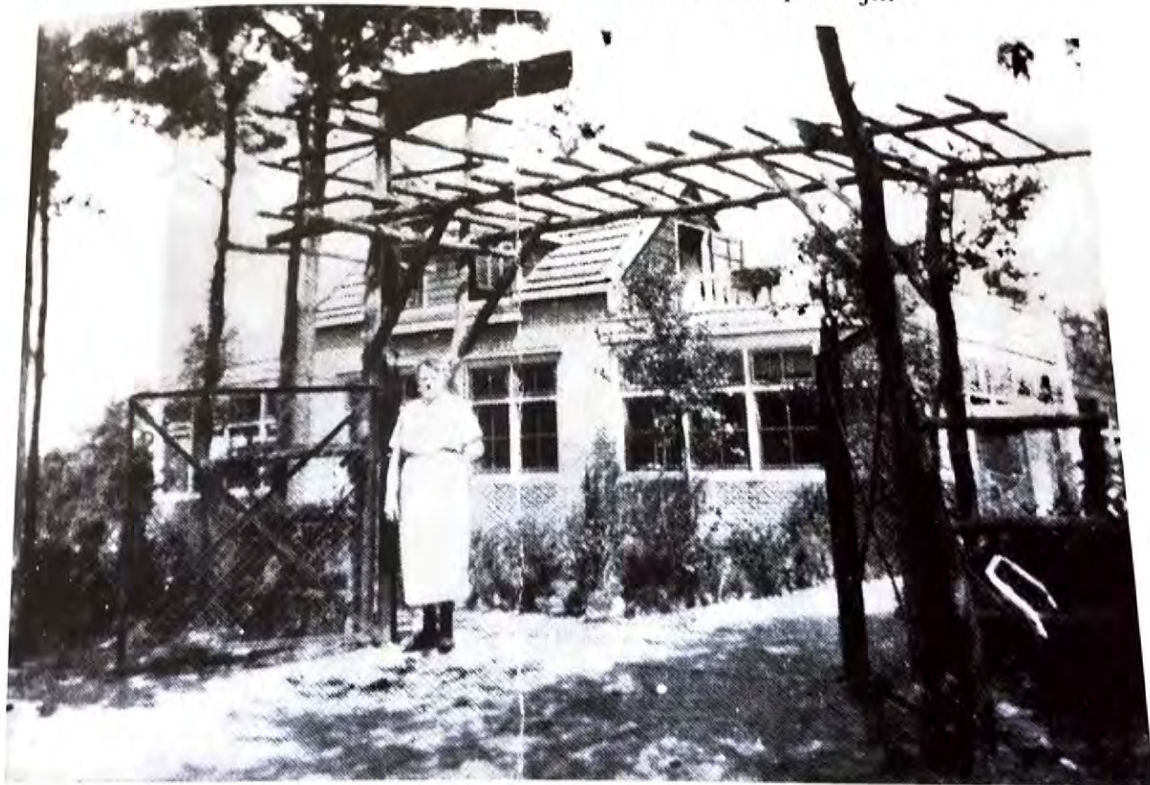
die de taken van de grossierderij uitvoerde. Het personeel had via de SAHA aandelen en rechten in de onderneming. Iedere vrijdag kwam het personeel in vergadering bijeen om te overleggen over de gang van zaken in de onderneming. De SAHA was aangesloten bij de vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit (GGB) die tot stand was gekomen als een uitvloeisel van coöperatieprojecten van Frederik van Eeden en christen-anarchisten.²²

Morgenrood als vakantieoord

Hendrik Klein kocht in de jaren dertig een lapje grond in de Oisterwijkse bossen en maakte er voor zijn SAHA-werknemers een primitief vakantieoord van: Morgenrood. Het bleek echter te duur om Morgenrood uitsluitend te exploiteren voor personeelsleden en daarom werd het vakantieoord ook opengesteld voor anderen. Klein kocht een oude autobus en een huttendek van een boot en toverde deze om tot slaapgelegenheden. Met speciale tarieven voor werklozen wist het vakantieoord veel klandizie te trekken. De gasten werden persoonlijk gewekt door Klein die

's morgens met een grote toeter over het terrein ronddoelde. Klein, die als jongen al blootsvoets de natuur introk, organiseerde wandelingen door de bossen en hield dieren op het kamp. Zijn liefde voor voordrachten toonde hij door tijdens zijn wandelingen sagen te vertellen. De gasten van Morgenrood zwommen in het nabijgelegen Belvertsven. Dat diende stiekem te gebeuren want de lokale overheid had gemengd zwemmen verboden.

Het terrein van Morgenrood lag aan de Scheibaan, de grens tussen Haaren en Oisterwijk, op Haarens grondgebied. Voor bouwvergunningen was Klein dus aangewezen op de gemeente Haaren. In 1936 vatte Klein het plan op om Morgenrood te moderniseren. De architect en SDAP'er Jan Visser maakte enkele bouwtekeningen en vroeg bij de gemeente Haaren een vergunning aan voor de bouw van twee paviljoenen en een waslokaal met toiletinrichting. De gemeente Haaren hield de zaak op door nadere technische gegevens over de bouwplannen te vragen en liet bovendien weten voor 1 februari 1937 geen besluit te kunnen nemen in verband met uitbreidingsplannen van Haaren ten zuiden van de spoorlijn.²³

De ingang van het arbeiderskamp Morgenrood aan de Scheibaan (collectie Jaap Wiarda).

De gemeente Oisterwijk koesterde grote bezwaren tegen Morgenrood. Zij wilde het gebied waarop Morgenrood lag annexeren en het prae-advies van B&W van Oisterwijk liet aan duidelijkheid niets te wensen over: "... Het landschapsschoon wordt reeds in ernstige mate geschonden door de vestiging op het grondgebied

eener naburige gemeente van eeniger ongeordende, onaanzienlijke bebouwingen aan den rand der bezitting der Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten, terwijl het bonafide hotel- en pensionwezen ter plaatse schade ondervindt door de wijze van exploitatie van z.g. kamppensions en nederzettingen en het ongecontroleerd kamperen, baden en zwemmen in de onmiddellijke omgeving dezer gemeente".²⁴ Tijdens een besloten raadsvergadering trachtte burgemeester J. Verwiel de Oisterwijkse raad te bewegen tot annexatie. Verwiel draalde niet om Morgenrood te omschrijven als een "absoluut communistisch georiënteerd kamp" vertegenwoordigd door Klein die zich als SDAP'er zou uitgeven. De burgemeester citeerde als bewijslast een annonce in *Rusland van Heden*, het blad van de Vereniging Vrienden van de Sowjet-Unie, waarin Klein adverteerde onder het motto "Het Rusland van morgen is het Morgenrood van heden". Verder had Verwiel geconstateerd dat op Morgenrood anti-religieuze ontwikkelingsavonden georganiseerd werden waarbij vrouwen verkleed gingen als nonnen en een man als bisschop. Voor kinderen was er een anti-religieuze poppenkastvoorstelling. Hieraan moest volgens Verwiel radicaal een eind worden gemaakt.²⁵ Voor de familie Klein stond het vast dat de burgemeester handelde op verzoek van de pastoor.²⁶

Klein wandelt, op blote voeten, met zijn gasten door de natuur (collectie Roland Klein).

Maar de wensen van Verwiel werden landelijk niet gedekt door wetgeving. Het Zwart Front raadslid Fons van den Boogaard doelde daar in de raadsvergadering

al op toen hij stelde dat ingrijpen niet mogelijk was zolang de regering niet optrad tegen vergaderingen van "de Neo-Malthusianistische Bond".²⁷ De SDAP was in 1936 niet vertegenwoordigd in de Oisterwijkse gemeenteraad. Klein stuurde wel een brief aan de kamerfractie van de SDAP waarin de bezwaren opgesomd werden tegen de plannen van de gemeente Oisterwijk. Het SDAP-kamerlid W. Drop liet echter aan Jan Visser weten geen mogelijkheden te zien voor de kamerfractie om stappen te ondernemen.²⁸

O Morgenrood wat ben je mooi
 Al sijn je bedden ook van heuvel
 Al sijn je wegen krom en schief
 diep in je hart voel je ik leef
 Je voelt je vry in de natuur
 is ook het weer wat frisch en guur
 De kameradschap maakt je warm
 hier ben je ryk al ben je arm
 Hier telt geen dikke portmannas
 hier breng je andere gaven mee
 En niemand vraagt wat ben je waard
 Hier kykt men enkel in je hart
 Hier ben je senvoudig een mensch
 en heb je ook geen andere wensch
 en kyk je naar de familie klein
 dan kan je ook niet anders sijn
 dan loop je mee door dák en dák
 En loop je uren aan een stuk
 Zy geven ons met gulle hand
 het Ven het Bosch dit mooie land
 Haast kan in Kanada het woud
 niet mooier sijn wie er van houd
 Door kuilen lang en over sloot
 Bracht ons Ode bees van Morgenrood
 En deden ook myn voeten pijn
 ik was toch bly er by te sijn
 En kamen wy in t kamp terag
 dan staat op tafel frisch en vlieg
 het middag of het avondsbroed
 Dat is de stille geest van Morgenrood
 Al sijn de bedden ook van stoe of ho i
 Ik spreek nit aller naam
 O Morgenrood wat ben jy mooi

Gedicht voorgedragen en gemaakt
 door den Heer Rozenberg op 16 Mei 1937
 in het Kamp

*Gedicht van de heer Rozenberg over Morgenrood
 (collectie Roland Klein).*

Repressie tegen Klein

Een patstelling dreigde. Het gemeentebestuur van Oisterwijk wilde ingrijpen maar Morgenrood lag op Haarens grondgebied. Daarnaast was het nog maar de vraag of een optreden van burgemeester Verwiel gesteund zou worden door hogere overheden. De Oisterwijkse veldwachters kregen de opdracht om scherper toe te zien op het gedrag van de gasten van Morgenrood. De gemengde wandeltochten in korte broeken, het groepsgewijs zitten langs de kant van de weg en het zwemmen waren aanleidingen om diverse bezoekers te bekeuren. Per maand slingerden

de veldwachters zo'n tien tot twaalf vakantiegangers op de bon, op een gegeven moment liep dit aantal zelfs op tot 80.

Kleins stiefzoon Jaap Wiarda wordt op de bon geslingerd (collectie Jaap Wiarda).

Samen met zijn tweede vrouw, hun zoon Roland, stiefzoon Jaap Wiarda en zijn zoon Paul - afkomstig uit het eerste huwelijk - woonde Klein op Morgenrood, maar al vrij snel verhuisde het gezin naar het villapark Klompven. Daar liet hij zich officieel bij de gemeente Oisterwijk inschrijven met als beroep "reiziger".²⁹ Met Oisterwijkse socialisten, afgezien van Visser, had Klein geen contact. Hij paste niet in de katholieke gemeenschap en ging 's zondags niet naar de kerk maar zwemmen. Ook zijn vegetarisme bleef onbegrepen. Dat had reeds in zijn voormalige woonplaats Bunnik geleid tot smalende opmerkingen toen het kerkvolk Klein in badpak op zondag bezig zag in zijn tuin: "Zo'n plantenvreter op blote poten die op zondag aan het werk was".³⁰

Klein en zijn gasten werden nauwlettend in de gaten gehouden. Zo verschenen er 's avonds vaak studenten van het grootseminarie te Haaren om te kijken hoeveel vrouwen Klein op bezoek had. Deze priesterstudenten hoorden vrouwen en mannen ter afsluiting van de avond het lied Morgenrood zingen, waarbij Klein opviel door zijn hard maar vals gezang.³¹ Doordat de veldwachters de vakantiegangers nauwlettend volgden, bleven gevechten tussen gasten en politie niet uit. De toenemende

moeilijkheden met de Oisterwijkse overheid deden Klein tenslotte besluiten om uit Oisterwijk te vertrekken. In 1938 verkocht hij het vakantieoord aan het Instituut voor Arbeidersontwikkeling waarbij bepaald werd dat de naam Morgenrood niet mocht worden veranderd.

Voor de zoveelste keer een inspectie van het kamp Morgenrood (collectie Roland Klein).

Het anti-fascisme van Klein

Voordat Klein naar Oisterwijk toog, was hij in het begin van de jaren dertig in Utrecht betrokken bij de Filmliga. De Filmliga draaide revolutionaire films die in de Nederlandse bioscopen niet aan bod kwamen. Klein vervulde het voorzitterschap van de Utrechtse Filmliga, waar veel anti-nationaalsocialistische films werden vertoond. Eenmaal op Morgenrood, stelde Klein zijn vakantieoord open voor joodse vluchtelingen uit Duitsland.

Na zijn vertrek uit Oisterwijk ging Klein met zijn vrouw en de jongste zoon Roland zwerven door Europa. Uiteindelijk kwamen ze weer in Nederland terug waarna Klein bij Hulshorst op de Veluwe een boerderijtje kocht en dit ombouwde tot het niet-commercieel vakantieoord De Dageraad. De zaken liepen voorspoedig, de Veluwse autoriteiten bleken toleranter te staan tegenover korte broeken dan de Oisterwijkse en Klein respecteerde de zondagsrust. Zijn winkelketen had hij

Koop! Uw beter, kam en Rijk vliegwaars bij J. W. Gerritsen Klakervoor 150 - A'dam	Firma Mesman AANNEMEN V. VERHUZZINGEN EN TRANSPORTEN - Vervoer VAN REYELS BIN MACHINESBIB. AUTO-TRANSPORT Entenhuwvortende 76, 8' Dam, Tel. 23464	Arbeiders in de Jordaan houd! Uw broedstollen bij befoersheid! De kleine Leo Goedbloemstr. 807 - Het goed bereide adres! - Speciaal Uren Tel. 49143	Wij kopen niet van, we verkopen alsoo om fondoren! M. A. PLOEGER Admiraleweg 130 Hoek L. Boterstraat	Speciaal eigen gebouwde Rivierwiel J. A. BRAUN Kl. Katharinestr. 103, A'dam-6
V.V.S.U.-ers Uw schakel is bij kamraad A. J. A. STAHLI Volkskoffiehuis „De Costa“ De Costastr. 76, A'dam (W)	HET ADRES VOOR Glas, Verfvaren en Hout. Art. te het REDELIJKST bij REZDEKER in de GOEDKOPPE WINKEL 2e Goedbloedvrasstraat No. 11	Knipsalon „MARO“ het aangewezen adres voor haarsnijden adres: v. Hogendorpstr. 51	V. V. S. U. 'ers HOUT NOODIG? JAN VAN HOFFEN Hoofweg 27 Tel. 2122 2 Dam	E. KORFF Vooruitzichten en transporten van door geheel Nederland Piano en Auto transport Bergplaats voor taboedets Postjesweg 78 - Tel. 23999
Touringbedrijf Zwoolsman V.V.S.U.-afdelingen enz. huurt voor komende Landdag en uitstapjes uitsl. te kl. materiaal te Jac. v. Camponstr. 54, Tel. 22718	NIEUW MALTHUSIAANSE BOND. Verening tot bevordering der bevuste regeltes van het stadertal. OPPERICHT 1881 Hoofdbestuur secr. Hoornraadsingel 159. Rotterdam, Telef. 21821			KAMPHUIS „DE REGENBOOG“ LAREN-GOOI Modern hyg. Landhuis; 15 min. buiten de kom v. Laren en Blaricum; schilt. geleg. pracht. tuin, midden in bosch en het Logies 35 ct. p.n.p.p. Broodmaaltijd 25 ct. Warme maaltijd 60 ct. Dagtafel f. 1.40. Weekprijs f. 9.50. Zeer geschikt voor clubs en kinder- groepen. Vraagt grat. geill. prosp. Waterschaplaan 2, Tel. 12. Laren
Voor primarijwielen Reeds vanaf 22.50 A. H. D. RIJLAARSDAM te Oosterparkstr. 26 (oost) TELEFOON 55223 desgewenst gemak. betaling	GENUWEN! De 5 BROCHURES van Dr. J. RUTGERS n.l.: Het middelenbeoeltes De grote waande van het N. M. te voor de gezondheid; Welvaart en groei van de bereiking! Het ge- waande van de vruchtbaarheid (sberies criminale) en Wat uit het Nieuw Malthusianisme! Tezendend te blaaie anvalpe als druktwerk na ontvangst van 80 ct. in postgebel, postre- selle of giro No. 203800 ten name van N. M. B. te Rotterdam, Hoornraadsingel 159. Voor brieftoezending 15 ct. extra.			V.V.S.U.-leden - Koopt bunden op termijn - à 10.25 per week W. v. d. POL - OVERTOEG 401 - AMSTERDAM

RUSLAND VAN MORGEN IS HET MORGENROOD VAN HEDEN

in Oisterwijk (N.Br.) ideaal Kampenslon in de ideale sfeer en omgeving. Wonen in kamers van 4 en 2 personen. Volledig en goed penslon à fl. 10.— per week. Kinderen speciaal tarief. Prospect. en inlicht. H. Klein, Kampleider Arbeidsgroep Morgenrood, Klompven 330, Oisterwijk (N. Br.)

De advertentie van Klein in het blad Rusland van Heden (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief SDAP-Oisterwijk).

inmiddels afgestoten. Maar ook in Hulshorst behield Klein zijn opstandige geest. De vrijdenker Anton Constandse kwam regelmatig op De Dageraad.³²

Tijdens de oorlog was Klein contactpersoon in het verzet voor de hulp aan onderduikers. Hij werd diverse malen door de bezetter verhoord maar wist de Duitsers steeds om de tuin te leiden. Klein had daarbij het voordeel dat hij tijdens zijn 'Wanderschaften' de Duitse taal vloeiend had leren spreken. Toen hij met Pasen 1945 opnieuw werd opgehaald door de Duitsers was het gezin ervan overtuigd dat Hendrik net als voorheen de volgende dag weer thuis zou zijn. Het liep echter radicaal anders. Klein werd op 12 april 1944 in Apeldoorn door de Sicherheitsdienst vermoord.³³

Morgenrood en het IVAO

Al in 1933 had Kees Snoeren getracht de Oisterwijkse SDAP warm te krijgen voor het opzetten van een afdeling van het IVAO.³⁴ Secretaris Wim Brugman bestelde cursuspakketten bij het IVAO, zoals de door de VARA uitgezonden serie 'Het bolsjewistische Rusland'.

Toen in 1938 het IVAO Morgenrood ging beheren, pleitte het hoofdbestuur voor nieuwbouw. De secretaris van de 'Stichting tot exploitatie, beheer en onderhoud van Natuurvriendenhuizen en Kampeerterreinen in Nederland' C. A. 't Hart nam contact op met Jan Visser die voor een nieuwbouwplan zorgde. De firma Moerenburg nam de uitvoering ter hand. Maar het gemoderniseerde Morgenrood

bleek al ras te klein. In het hoogseizoen waren er voortdurend 60 bezoekers, dat was slechts eenderde van het totaal aantal aanvragen. Met steun van de NV De Centrale Arbeidersverzekerings- en Deposito-bank werden nieuwe plannen gesmeed.³⁵ Op 27 april 1939 kon *Het Volk* melden dat Morgenrood ging uitbreiden: "Er komen - onder de architectuur van den populairen Jan Visser - twee nieuwe paviljoens bij met twintig kamers, waar men in gezinsverband kan logeren".³⁶ Morgenrood stond onder leiding van Piet Schats, die tegelijkertijd ook secretaris was van de Oisterwijkse afdeling van het IVAO. De plaatselijke afdeling floreerde echter niet en op zondag 1 oktober 1939 moest er vergaderd worden over haar voortbestaan.³⁷

De oorlog zorgde voor een geheel andere situatie. Het blad *De Sigarenmaker* deed aanvankelijk alsof er niets aan de hand was. Onder het kopje "De natuurvriendenhuizen weer geopend" werd ook Morgenrood genoemd in het rijtje huizen dat onbeschadigd uit de meidagen van 1940 was gekomen en er was volgens het blad "niets dat u van een bezoek behoeft te weerhouden".³⁸ Maar de bezetter had andere plannen. Het NVV kwam onder leiding van de nationaal-socialist H.J. Woudenberg. Morgenrood werd door het gelijkgeschakelde NVV verhuurd aan het Rijk als jeugdkamp en herscholingskamp voor werklozen. Op 11 februari kwam Morgenrood ter beschikking van de Nederlandse Arbeidsdienst. Daarna gebruikte de Hitlerjugend het kamp. Het IVAO kreeg in mei 1941 samen met de culturele werkgemeenschap naar Duits voorbeeld 'Vreugde en Arbeid' Morgenrood weer ter beschikking als vakantieoord voor arbeiders.³⁹ In 1942 echter ging Morgenrood over in handen van de Nationale Jeugdstorm van de NSB. Na de oorlog kreeg de rechtmatige eigenaar, het IVAO, Morgenrood weer terug. Het IVAO veranderde in 1959 haar naam in Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON) en is heden ten dage nog altijd de bezitter van Morgenrood.

Besluit

De aanwezigheid van Hendrik Klein in Oisterwijk was destijds slechts weinige Oisterwijkers bekend. Het kamp Morgenrood lag tamelijk geïsoleerd in de bossen verscholen en de familie Klein had ook in het villapark Klompven weinig contacten. Naast de zakelijke relaties met de architect Jan Visser en met een boer op de Scheibaan die melk leverde, hadden de Kleins slechts een band met een Tilburgse fabrikantenfamilie die ook op het Klompven woonde. Connecties met de sociaal-democratische beweging in Oisterwijk waren er, Visser uitgezonderd, niet. Klein zocht die contacten ook niet. Zijn wens was niet een grote beweging tot stand te brengen maar zichzelf te ontwikkelen tot een zelfstandig (vrij)denker.

Ook socialisten bleven deelnemen aan het 'maandaghouden'. Aan tafel gezeten met snor Hub. de Laat, achter hem Toon de Laat en rechts zittend met fles in de hand Graad van Keulen (collectie Hubert de Laat).

Klein was een zeer uitgesproken natuurliefhebber. Elk plantje kende hij bij naam en het vegetarisme was voor hem vanzelfsprekend. Wat maakte deze 'plantenvreter in een badpak' die nooit de Oisterwijkse arbeiders opriep tot organisatie of staking zo gevaarlijk voor het lokale gezag? Opmerkelijk is dat de lokale overheid zich pas met Morgenrood ging bemoeien toen Klein besloot om het kamp voor iedereen open te stellen. Het door Verwiel als "absoluut communistisch" omschreven gebeuren op en rond Morgenrood bestond in feite slechts uit voordrachten en zwemactiviteiten die in strijd waren met de godsdienstige en zedelijke opvattingen van het lokale gezag. Het is niet voor niets dat de familie Klein achter de maatregelen van Verwiel de pastoor zag, en achter de omheining van Morgenrood de naar vrouwen speurende priesterstudenten van het grootseminarie.

De vrijdenker Klein kon geen genade vinden in de ogen van het gezag. Ook de bevolking en de socialistisch georganiseerde arbeiders stonden grotendeels afwijzend tegenover vegetarisme, geheelonthouding, echtscheidingen en alternatieve manieren van samenwonen. Het paternalisme waarmee de architect Visser en de

dominee Kunst de arbeiders van de drank trachtten af te houden, kon binnen de SDAP wel op enige steun rekenen, maar van harte ging het altijd niet. Periodieken en boeken van de beweging vonden in villawijken meer aftrek dan in arbeiderswijken. Het utopisme van mensen zoals Hendrik Klein was kennelijk te ver verwijderd van de sociaal-economische omstandigheden waarin de Oisterwijkse sigarenmakers en leerlooiers leefden.

Noten

1. Don Kalb, Katholieke schoenmakers en de politieke ekonomie van een beschavingsoffensief, een Middenbrabantse case, 1900-1920, in: Don Kalb en Sytze Kingma, *Fragmenten van vermaak, macht en plezier in moderniserend Nederland* (Amsterdam 1991), 59.
2. H. Michielse, *Socialistische vorming, het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (1924-1940) en het vormings- en scholingswerk van de nederlandse sociaal-demokratie sinds 1900* (Nijmegen 1980), 255.
3. Gesprek met Harrie en Anneke van den Berg-van de Mierde, 15 april 1987.
4. Gesprek met Door Mollema-van Dartel, 17 juni 1987.
5. Gesprek met Jan en Annie Werts, 8 april 1987.
6. Gesprek met Dora Boons en Dirkje Boons-de Graaf, 28 april 1987.
7. Streekarchivariaat in het Kwartier van Oisterwijk (SKVO), Archief Gemeente Oisterwijk (AGO), 1422.
8. Gesprek met Frans van Keulen, 4 oktober 1991.
9. Gesprek met Lies Coeleveld, 4 april 1987.
10. Gesprekken met Harrie en Anneke van den Berg-van de Mierde, 15 april 1987 en met Marinuske van den Berg, 7 september 1991.
11. Gesprek met Marinuske van den Berg, 7 september 1991.
12. Archief Hervormde Gemeente Oisterwijk, notulenboek kerkeraad, 18 november 1938 en 11 december 1938.
13. Gesprek met Marinuske van den Berg, 7 september 1991 en gesprek met Nel Jacobsen-Wagemakers, 28 oktober 1991.
14. Gesprek met Harrie en Anneke van den Berg-van de Mierde, 15 april 1987.
15. Gesprek met Marinuske van den Berg, 7 september 1991.
16. Gesprek met Lies Coeleveld, 4 april 1987.
17. Gesprek met Wim Brugman, 11 mei 1987.
18. Gesprek met Dirkje Boons-de Graaf en Dora Boons, 30 maart 1987.
19. Idem, 28 april 1987.
20. Gesprek met Wim Brugman, 11 mei 1987.
21. De biografische gegevens over Hendrik Klein zijn afkomstig uit gesprekken met Paul Klein, 27 mei 1987, Jaap Wiarda, 22 mei 1987, Roland Klein, 22 mei 1987 en Gemeente Oisterwijk, afdeling burgerzaken.
22. Frans Becker, Johan Frieswijk, *Bedrijven in eigen beheer, kolonies en produktieve associaties in Nederland tussen 1901 en 1958* (Nijmegen 1976).
23. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief SDAP-Oisterwijk, correspondentie Jan Visser en gemeente Haaren.
24. Idem, prae-advies B&W van Oisterwijk, 17 april 1936.
25. Semi-statisch Archief Gemeente Oisterwijk (SAGO), 4065, notulen besloten raadsvergaderingen, 29 juni 1936.
26. Gesprek met Paul Klein, 27 mei 1987.
27. SAGO, 4065, notulen besloten raadsvergaderingen, 29 juni 1936.
28. IISG, Archief SDAP-Oisterwijk, brief W. Drop aan J. Visser, 18 september 1936.

29. Klein was van 12 maart 1936 tot 25 oktober 1938 in de gemeente Oisterwijk geregistreerd, informatie afkomstig van Gemeente Oisterwijk, afdeling burgerzaken.
30. Gesprek met Paul Klein, 27 mei 1987. De term 'plantenvreter' werd in die tijd ook gebruikt om kolonisten, die werkpakken droegen en op blote voeten en sandalen liepen, te etiketteren. Zie Maria Boersen, *De kolonie van de internationale broederschap te Blaricum* (Blaricum 1987), 31.
31. Gesprek met Paul Klein, 27 mei 1987.
32. Ibidem.
33. Gesprek met Roland Klein, 22 mei 1987 en Jaap Wiarda, 22 mei 1987.
34. IISG, Archief SDAP-Oisterwijk, notulenboek, 18 juli 1933.
35. *De Sigarenmaker*, 29 juli 1939.
36. *Het Volk*, avondblad, 27 april 1939.
37. IISG, Archief SDAP-Oisterwijk, jaarverslag gewest Noord-Brabant, 1939.
38. *De Sigarenmaker*, 15 juni 1940.
39. Algemeen Rijksarchief (ARA), tweede afdeling, Archief Ministerie van Sociale Zaken, afdeling werkverschaffing en steunverlening, 811.